

פניני תרגום יונתן

חידושים ופנינים בפרשנות המקרא מתרגום יונתן בן עוזיאל

גיליון מספר: 208

פרשת וירא

ונוסף שם הטעם שישמעאל עמד שם:

והוא אחריו, זה ישמעאל, והוא אחריו, מפני היחוד.

כלומר, ישמעאל עמד אחורי המלאך בכדי שלא תתיחד שרה עם המלאך³, שהרי נדמו המלאכים לאברהם כבני אדם⁴.

לדברי המדרש נמצא שהמלאך המבשר (מיכאל) לא נותר באהל אברהם, אלא לאחר שהשיב אברהם על שאלתם: 'איה שרה אשתך', הלך המלאך לאהל שרה כדי לבשר לה, וכמש"כ המפרשים (כאן) שעיקר הבשורה היתה לשרה, **בשביל שתשמח בעיבור ותודה לה'** ואברהם כבר נתבשר על כך עוד קודם, וכיון שלא יכל אברהם לשמור על שרה מן הייחוד לכן שלח את ישמעאל⁵.

והטעם שדרשו ש"הוא אחריו" היינו ישמעאל, מכיון שישמעאל הוא הנער המוזכר קודם, ששחט במצוות אברהם את בן הבקר ועשהו תבשילין, ולכך כשהפסוק אומר 'הוא' הכוונה לנער האמור לעיל.

עוד מבואר בלקח טוב - שלמדו כן ממה שנאמר בו 'והוא יהיה פרא אדם' (לעיל טז, יב) ש'הוא' אמור על ישמעאל.

להנ"ל מתיישב מדוע ציין ת"י שישמעאל עמד שם. אולם עדיין יש להתבונן מה בא ת"י ללמדנו בציון עובדה זו שישמעאל **הקשיב לבשורת המלאך** על לידת יצחק⁶, וצ"ע.

והוא אחריו • כיצד נזהר אברהם מאיסור ייחוד של המלאך עם שרה באהל שרה?

(יח, י) ... ושרה שמעת פתח האהל והוא אחריו:

מה פירוש לשון הכתוב "והוא אחריו"? מיהו 'הוא'?

רש"י פירש ש'הוא' אמור על הפתח כלומר: 'והוא (הפתח) אחריו (של המלאך)¹. וכן פירש רשב"ם: "הפתח של אהל שרה היה אחרי המלאך, לפיכך שמעה שרה את דבריהם".

לדבריהם המלאכים נותרו באהל של אברהם, ושרה שמעה את הבשורה **באהל שלה**, וזה התאפשר לה אודות לכך שהפתח היה אחורי המלאך, כנגד הפתח שלה. **ונמצא שאין כאן כלל ייחוד של המלאך המבשר עם שרה.**

אולם ת"י מפרש באופ"א:

ושרה הות שמעא בתרע משכנא, וישמעאל קאי בתריה וצית מה דאמר מלאכא.

[ושרה הייתה שומעת בפתח המשכן (האהל), וישמעאל עומד מאחוריו (של הפתח) ומקשיב למה שאומר המלאך].

ת"י פירש ש'הוא' הולך על **ישמעאל**, שעמד אחורי פתח האוהל (מבחוץ²) והאזין לדברי המלאך. וכן מובא בב"ר (מח, טז)

1. רא"ם, וביאר דאי אפשר לומר להפך, כי א"כ "אחריו" קאי על הפתח, ולא שייך לומר בו לפני ולחור, כי הוא פתוח אותו הדבר לפני ולחור ואין בו צד עיקרי. אמנם האב"ע (בפירוש הראשון) פירש להפך מרש"י.

2. רש"י על ברי"ר (מח, טז) מביא לשון תרגום ירושלמי: "וישמעאל מצית ליה מאחוריה", ומפרש שישמעאל עמד מאחורי המלאך ולא מאחורי הפתח.

3. מתנות כהונה על פי רש"י שם.

4. ה'שכל טוב' פירש ד'הוא' קאי על אברהם, ששמר את שרה. דהיינו שכשקם המלאך והלך לאהל של שרה לבשרה קם אברהם והלך אחריו.

5. לכאורה התועלת בהעמדת ישמעאל למרות שהוא עצמו אסור בייחוד עם שרה, היא שבהיות ישמעאל שם נמצא שיש כאן ב' גברים ואין כאן יחוד. אלא שצ"ע דהלא ישמעאל היה פרוץ בעריות כמבואר בהמשך הפרשה, וא"כ אינו יכול להציל מאיסור יחוד, וצ"ע. ואולי בשעה זו עדיין לא היה פרוץ, ורק לאחר מ"כ נעשה פרוץ. ומ"מ אין להקשות דהלא היו ג' מלאכים, שהרי רק המלאך מיכאל אשר בא לבשר הוא שהלך לאהל שרה.

6. יש שפירשו שדבר זה נכתב כהסבר לצחוקה של שרה, שלפי שהבחינה שישמעאל שומע חששה שמא יטיל בבשורה עין הרע, ולכך צחקה כמבטלת את הבשורה.

הקשר בין הלכות יחוד לשמירת התורה של אברהם אבינו

ה'משך חכמה' מבאר עפ"י דברי ת"י אלו את מה שמובא בגמ' במסכת קידושין בסוף פרק עשרה יוחסין, לאחר שהסתיימו כל הלכות יחוד: "מצינו שעשה אברהם אבינו כל התורה כולה עד שלא ניתנה, שנאמר "וישמור" משמרת י וגו'. ותמה מה השייכות למימרא זו שם? אלא הוא מפני שאברהם העמיד את ישמעאל כדי שלא תתיחד שרה עם המלאך, ולכן כתוב "וישמור", שזהו סייג לתורה. ולפי הגירסא שם בגמ': 'מצינו ש"קיים" אברהם את כל התורה, אתי שפיר טפי, ש"קיים" הוא מונח על הסייגים והגדרים שעשה אברהם למצוות התורה. וזהו "עקב אשר שמע בקולי" - לקיים את המצוה כראוי. "וישמור משמרת" - שעשה משמרת למשמרת, וכמו שדרשו, "ושמרתם את משמרת" (בפרק ב' דיבמות, יעויין שם). וזהו שדייקה הגמ' בלשונה: "מצינו שעשה אברהם את כל התורה כולה עד שלא ניתנה", דהיה אז אינו מצווה ועושה, ולא תקיף יצרו, כמו המצווה ועושה, כמו שאמרו: "גדול המצווה ועושה וכו'" והיה עושה סייגים, כל שכן שצריך סייג לתורה ודו"ק.

וַיֹּאמֶר לֹא כִּי צָחָקָהּ • מפני מה חששה שרה להודות ומדוע חשש זה אינו נכון?

(יח,טו) וַתִּכְחַשׁ שָׂרָה לֵאמֹר לֹא צָחָקָהּ כִּי יֵרָאָה וַיֹּאמֶר לֹא כִּי צָחָקָהּ:

מי הוא זה שהשיב לשרה "לא כי צחקת"?

בפשטות אברהם הוא שהשיב לשרה והוכיחה על שאמרה שלא צחקת, וכן מפורש ברמב"ן בספורנו ובאוה"ח. אולם בת"י מבואר שמשפט זה הוא מדברי המלאך:

וּבְפֶרֶת שָׂרָה לְמִימֹר לֹא תִמְהִית, אָדָם דְּחִילֵת, וַאֲמַר מִלֵּאכָא לֹא תִדְחִלִין, אָדָם בְּקוֹשְׁטָא גַחְכָּהּ.
[ותכחיש שרה לאמר לא תמהתי², כי יראה, ואמר המלאך לא תיראי, אף כי באמת צחקת].

מדברי ת"י מתבאר שהאומר הוא המלאך, [וכן לכאורה דעת רשב"ם (לעיל פס' יג): הסבור שכל המאמר של למה זה צחקת שרה, היה על ידי המלאך "ויאמר ה' - המלאך גדול שבהם". אולם אין זה מוכרח דאפשר שאת המשפט 'לא כי צחקת' אמר אברהם].

אמנם בחז"ל ישנה דעה שה' אמר כן לשרה, כמובא בב"ר (מח,כ):

רבי יהודה בר' סימון אמר מעולם לא נזקק הקדוש ברוך הוא להשיח עם אשה, אלא עם אותה הצדקת ואף היא על ידי עילה.

מדוע לא היתה שרה צריכה לירא?

עוד מבואר בת"י שהמלאך השיב 'לא תיראי' כי באמת צחקת, וצ"ב מדוע אין לה לירא אם באמת צחקת? ולכאן אדרבה מכיון שבאמת צחקת היה לה לירא?

ויתכן שכוונת ת"י כמו שביאר בזה האוה"ח (כאן)

יש לך לדעת כי העבד הנאמן הירא את רבו ושגג ועשה דבר בלתי מתוקן, ויוכיחו רבו על אשר עשה, כשיגדל בלבו הפלגת המזרא על אשר עבר רצון אדונו, לא יעצור כח להודות על אשר עשה, להפלגת המזרא ויכחיש, ובהכחשתו עצמה יגיד כי אמת היה הדבר, אלא לצד הפלגת המזרא אינו עוצר כח להעיד פניו כי כן עשה. וזהו שאמר לה המלאך אל תיראי מלהודות כי באמת צחקת, וזה מוכח מהכחשתך, והיותר נאות הוא שתודה, כי בזה חפץ ה', ומודה ועוזב ירוחם. (ועיין בספורנו שמשמע ממנו כביאור זה וע"ה בשפת אמת מה שביאר בזה).

אַרְדָּה נָא וְאַרְאָה • המלאכים בבית לוט - המבחן האחרון של אנשי סדום

(יח,כא) אַרְדָּה נָא וְאַרְאָה הַפְּעֻקָתָה הַבָּאָה אֵלַי עֲשׂוּ כָלָה וְאִם לֹא אֲדַעָה:

רבו השאלות בפסוק זה: א. מה הפירוש 'הכצעקתה' אם הכוונה לזעקת סדום ועמורה הנזכרת לעיל (פס' כ), מדוע

למראית העין. ולפירוש זה צ"ב מדוע נאמר: 'למה זה צחקת שרה' וכו'. ואולי משום שא"א להטיל עין הרע בהבטחה מהש"ת, וע"כ שחשבה שרה דזו ברכה ולא הבטחה, ועל כך נאמר 'למה זה צחקת שרה'.

7. ת"י מפרש את צחוקה של שרה מלשון תמיהה, כמו שתרגם לעיל (פס' יב) וכמו שתרגם את צחוקו של אברהם (לעיל יז,ז). אמנם כששאל ה' (לעיל פס' יג) 'למה זה צחקת שרה', תרגם יונתן 'לָמָּה דָּנָן גַּחְכַּת שָׂרָה'. מלשון לעג, וצ"ע. והנה אונקלוס תרגם את צחוקו של אברהם מלשון שמחה, "וחדי", ואילו את צחוק של שרה תרגם מלשון צחוק. וביאר הרמב"ן (כאן) כי השחוק לשמחה הוא בפה, כדרך שכתוב (תהלים קכג) 'אז ימלא שחוק פיני', ואילו שרה צחקת "בקרבנה", ולא ייתכן לפרשו דרך שמחה.

(זא) לא אדע - כאילו לא ידעתי מחטאתם¹³.

ואת "כצעקתה" מפרש ת"י עפ"י מסורת המדרש, שאין הכוונה למעשי סדום ועמורה, אלא **לקבילתה של נערה אחת ושמה פליטית** - שקבלה לפני ה' על מה שעשו לה אנשי סדום. וכן מובא המעשה (בשינוי קצת פרטים) בפרקי דר"א (פכ"ה):

ר' יהודה אומר, הכריזו בסדום, כל מי שהוא מחזיק בפת לחם - עני ואביון, ישרף באש. פליטת בתו של לוט היתה נשואה לאחד מגדולי העיר וראתה עני אחד וכו' היתה נותנת בכד שלה מכל מזון ביתה ומאכלת לאותו עני וכו' וכשידעו בדבר הוציאו אותה להשרף, אמרה, רבון כל העולמים עשה משפטי ודיני מאנשי סדום, ועלתה צעקתה לפני כסא הכבוד.

בפרקי דר"א משמע שפליטית היתה בתו של לוט, אך בת"י משמע שהיתה סתם נערה. וכן משמע בגמ' סנהדרין (קט:), גם אופן הריגתה המבואר בגמ' (הנ"ל) שונה מהנתפרש בת"י ובפרקי דר"א, שבגמ' מבואר שסכו אותה בדבש ונתנוה על הגג שיעקצוה הדבורים.

עוד מבואר בת"י שלאחר מעשה זה, נשלחו המלאכים להתארח בבית לוט בשביל שבזה יונח האם שבו בתשובה, וזוהי 'התגלות ה' בסדום וזה הפשט 'ארדה נא' - 'אתגלה נא' כלומר שניתנה להם הזדמנות נוספת לבחון את מעשיהם אם שבו בתשובה, ולכך נשלחו המלאכים בדמות בני אדם לראות אם יקבלו אורחים, ואכן קבלת המלאכים על יד לוט יכלה להציל את כל העיר אלמלא שנתקבצו כולם סביב הבית ורצו להילחם בלוט ובחסדיו. והיינו שלא הוצרך ה' לרדת כדי לראות אם עשו תשובה, אלא הוצרך להתגלות בכדי לבחון את מעשיהם, אם מחזיקים במעשיהם הרעים (ועיין בספורנו).

אולי יש חמשים צדיקים בתוך העיר • תפילת אברהם אבינו על סדום להציל את כל העיר גם במיעוט צדיקים. וביאור הכח של עשרה צדיקים

נכתב בלשון יחיד, ולא 'הכצעקתם' [כמו שאכן תרגם אונקלוס 'הכקבילתהון']⁸. ב. מה הפירוש 'עשו כלה', שלפי פשוטו קאי על מעשה אנשי סדום? ג. מה משמעות הלשון 'אדעה'? ד. והקשה שבכולן, שנראה שכביכול ה' לא ידע אם באמת חטאו 'כפי השמועה', והוצרך לרדת לראות כביכול, ודבר זה אי אפשר להאמר!.

אכן לגבי השאלה האחרונה מצינו ברש"י שפירש ש'הירידה' היתה בשביל **ללמד לדיינים שלא יפסקו דיני נפשות אלא בראייה**. ופירוש נוסף הביא רש"י שהירידה אינה לעיר סדום, אלא **ירידה לסוף מעשיהם, והיינו בדין**. אולם יתר הקושיות צ"ב.

ת"י משלב בין הפירושים, מצד אחד הירידה אכן היתה לסדום (באמצעות המלאכים שהתארחו אצל לוט) אך נועדה לבחון את מעשיהם האם שבו בתשובה, או שעדיין עומדים הם במעשיהם הרעים:

אתגלי כדון ואחמי, הא בקבלתא דדיבה פליטית דעלת קומי עבדו, גמידא הנון חיבין, ואם עבדין תתובא, הלא הנון קדמי זכאין כמא דלא ידעית, ולא אתפרע.

[אתגלה¹⁰ נא ואראה, אם כתלונת הנערה (ששמה) פליטית שעלתה לפני - עשו, כליה הם חייבים. ואם יעשו תשובה, הרי הם לפני צדיקים כאילו לא ידעתי (ממעשיהם), ולא אפרע (מהם)].

מת"י ומהמדרשים שהוסיף, עולה תשובה לכל השאלות הללו. שבודאי ליכא ספיקא קמי שמיא, ומעשיהם הרעים של אנשים סדום גלויים וידועים לפניו יתברך. וכוונת הכתוב אינה לומר שה' כביכול בא לברר אם אנשי סדום עשו מה שעשו, אלא בא לומר שאם 'עשו - אז כלה', כלומר, אם הם עומדים במרדם, כלה יעשה בהם. אבל אם חוזרים בתשובה "לא אדעה", כלומר אז יהיו צדיקים לפני ה' - כאילו לא נודעה חטאתם. (ומשום שהתשובה עוקרת את החטא מלמפרע, והרי זה כאילו לא עשו).

ולפי זה 'כלה' לא קאי על מעשה אנשי סדום אלא בנפרד מ'עשו'¹², וקאי על העונש המגיע להם לבסוף. ו'אדעה' נקרא ברצף עם התיבה שלפניו, ומשקל הכתוב כך: ואם (עשו תשובה

8. אכן עיין רש"י שפירש 'הכצעקתה' - של מדינה, וכתב הרא"ם: "הכוללת סדום ועמורה הנזכרות, דאם לא כן הכצעקתם מיבעי ליה".

9. ראה בספורנו שחידד זאת שהירידה לסוף מעשיהם היא ע"י המבחן אם יתקוממו על חסדיו של לוט, וזה יוכיח שלא שבו בתשובה, וכמבואר בת"י.

10. כדרכם של התרגומים להרחיק הגשמה, תרגמו את 'ארדה' מלשון גילוי.

11. ראה להלן מפרקי דר"א.

12. וכן משמע מהפסוק שבין 'עשו' ל'כלה', ראה רש"י ורשב"ם.

13. אמנם לפי פיסוק הטעמים יש לקרוא 'ואם לא' - (זא) אדעה. וכתב רבנו בחיי: "ואם לא יעשו תשובה - אענישם, זהו 'ואם לא תייבין אתפרע', ועשה מלת 'אדעה' מלשון 'וידוע' בהם את אנשי סכות' (שופטים ח, טז, לשון שבר וייסורים). ולא ידך יש שפירשו את 'אדעה' מלשון רחמים, ראה חזקוני וריקאנטי.

לְכָל קָרְתָּא לְתַלְת קוֹרְיִין, וְצָבוּס וְזוּעַר שְׂבוּק לְהֵם בְּגִין
רַחֲמֵךְ...
[אולי ימצאון שם שלושים שיתפללו לפניך עשרה עשרה
לכל עיר, וצבובים וזוער מחול להם בגלל רחמך].

(לא)....מֵאִים יִשְׁתַּבְּחוּן עֲשָׂרִין דִּי־צִלּוֹן עֲשָׂרָה עֲשָׂרָה
לְתַרְתִּין קוֹרְיִין וְלְתַלְת שְׂבוּק לְהוֹם בְּגִין רַחֲמֵךְ...
[אולי ימצאון שם עשרים שיתפללו, עשרה עשרה לשני
הערים, ולשלוש מחול להם בגלל רחמך].

(לב).... מֵאִים יִשְׁתַּבְּחוּן תַּמָּן עֲשָׂרָה וְנָהי אָנָּא וְאִינוּן וְנִבְעִי
רַחֲמִין עַל כָּל אֶתְרָא וְתִשְׁבּוּק לְהוֹם...
[אולי ימצאון שם עשרה ונהיה אני והם ונבקש רחמים על
כל המקום ותמחול להם].

בת"י מבואר מהלך אחר, ולפיו אברהם אמנם הבין שצריך
עשרה צדיקים בכל שכונה כדי להצילה, אך מכל מקום
אברהם ביקש בתפילתו **שתינצל סדום כולה** ולא רק חלק
מהערים, ובכל אחד מהבקשות **צירף זכויות והוסיף לבקש**
רחמים כדי להציל את סדום כולה גם במיעוט הצדיקים.

לדברי ת"י כשאברהם ביקש: 'אם יחסרון החמישים חמשה
התשחית בחמשה את כל העיר', התכוון לחמשה **משכונה**
מסוימת, והיא צוער אשר מבואר (לקמן פסוק כ ברש"י ובת"י שם)
שעוונותיה מועטין (ובעצם לא היתה ראויה בפני עצמה להישחת אלא
שנדונה ביחד עם כל העיר) ועל כך ביקש אברהם שלשכונה זו **די**
בחמשה צדיקים בשביל להצילה.

ולאחר שנענה על כך, הוסיף לבקש שאולי מכיון שצוער
עוונותיה מועטין **לא תצטרך כלל לעשרה צדיקים**, ואף אם
יהיו ארבעים צדיקים שהם עשרה לכל עיר, תיוותר אף צוער
מפני שעוונותיה מועטין.

לאחר מכן ביקש אברהם להציל את סדום בשלושים צדיקים
באופן זה שצוער תינצל בזכות שעוונותיה מועטין **ואילו**
'צבובים' תינצל ברחמים, וג' השכונות האחרות ינצלו בזכות
עשרת הצדיקים שבתוכם. (כך יש להוסיף על פי מדרש 'שכל טוב', אך
בת"י משמע ששניהם ינצלו ברחמי ה' - ואולי נקט לשון זו על שניהם כי אף
שצוער עוונותיה מועטין צריכה לרחמי ה' כדי להינצל).

לאחר מכן ביקש אברהם שאף אם יהיו רק עשרים צדיקים -
עשרה לב' שכונות (סדום ועמורה שבהם עיקר ההשחתה) מכל מקום
תינצל כל סדום ברחמי ה', כאן סתם ת"י ולא פירש מדוע
שירחם ה' על ג' השכונות. ויתכן להוסיף כמבואר במדרש
(שכל טוב, כאן), שצוער תינצל מכיון שעוונותיה מועטין, ואילו
צבובים תינצל ברחמי ה', ואדמה **תינצל מכח שהיא מיעוט**

(יח, כד) **אולי יש חמישים צדיקים בתוך העיר האף**
תספיק ולא תשא למקום למען חמישים הצדיקים
אשר בקרבה:

על אופן תפילת אברהם כבר עמדו המפרשים מדוע
התחיל בחמישים ומשם ירד לעשרה, מדוע לא שאל
מתחילה אם מספיק עשרה ומשם יעלה (אם צריך) בסדר
עולה? ומדוע מתחילה ירד בחמישיות (מחמישים לארבעים
וחמש ומארבעים וחמש לארבעים) ומשם ואילך ירד רק
בעשירות?

רש"י מבאר שהיה פשוט לאברהם להיות ובסדום יש חמשה
ערים, נצרכים עשרה צדיקים בכל עיר בשביל להצילה, ועל
כן התחיל אברהם בחמישים שזה הסכום הבסיסי הנצרך.
ואח"כ כששאל על ארבעים וחמש, מפרש רש"י שביקש
שינצלו הערים גם אם בתוכם יש רק תשעה צדיקים והקב"ה
יצטרף עמהם למנין העשירי. מכאן ואילך מפרש רש"י
שאברהם ניסה להציל רק חלק מהערים ארבעים - ארבעה
ערים, שלושים - שלושה ערים, עשרים - שתי ערים, עשרה
- עיר אחת. (ולכן מובן מדוע ירד בעשירות ולא בחמישיות).

ת"י מפרש באופ"א:

(כד) מֵאִים אֵית חֲמִשִּׁין זְכָאִין בְּגוֹ קָרְתָּא דִּי־צִלּוֹן
קְדָמְךָ עֲשָׂרָה לְכָל קְרוּזָא כָּל קָבִיל חֲמִשָּׁא
קוֹרְיִין סְדוֹם וְעַמּוֹרָה אֲדָמָה וְצָבוּס וְזוּעַר...
[אולי יש חמישים זכאים בתוך העיר שיתפללו לפניך
עשרה לכל עיר, כנגד חמש הערים - סדום, ועמורה אדמה
וצבובים וזוער].

(כח)....מֵאִים חֲסָרִין מִן חֲמִשִּׁין זְכָאִין חֲמִשָּׁא הִתְחַבֵּל בְּגִין
חֲמִשָּׁא דְחֲסָרִין לְזוּעַר ית כָּל קָרְתָּא...
[אולי יחסרו מחמישים הזכאים חמשה, התשחית בגלל
חמשה שחסרים לצוער את כל העיר].

(כט)....מֵאִים יִשְׁתַּבְּחוּן תַּמָּן אַרְבַּעִין עֲשָׂרָה עֲשָׂרָה לְכָל
קָרְתָּא לְאַרְבַּעַת קוֹרְיִין וְזוּעַר דְּחֻבְהָא קְלִילִין שְׂבוּק לָהּ
בְּגִין רַחֲמֵךְ...
[אולי ימצאון שם ארבעים, עשרה עשרה לכל עיר
לארבעת הערים, וזוער שעוונותיה מועטין מחול לה בשביל
רחמך].

(ל)....מֵאִים יִשְׁתַּבְּחוּן תַּמָּן תַּלְתִּין דִּי־צִלּוֹן עֲשָׂרָה עֲשָׂרָה

כִּי מִשְׁחָתִים אֲנַחְנוּ אֶת הַמָּקוֹם הַזֶּה ♦ המלאכים שהחריבו את סדום נענשו על משפט זה

(יט, יג) כִּי מִשְׁחָתִים אֲנַחְנוּ אֶת הַמָּקוֹם הַזֶּה כִּי גִדְלָה
צַעֲקָתָם אֶת פָּנֵי יְיָ וַיִּשְׁלַחְנוּ יְיָ לְשַׁחֲתָהּ:

האם היה מותר למלאכים לומר משפט זה ללוט?

בפסוקנו מבואר שהמלאכים הזהירו את לוט לצאת עם בניו וחתניו וכל אשר לו מן המקום הזה כי עומדים הם להשחית את המקום מפני שגדלה צעקתם עד לשמים וכו'. בדברים אלו גילו המלאכים ללוט: א. כי הם מלאכים. ב. שעומדים הם להשחית את המקום. ג. אופן התבטאותם לא היתה כראוי שאמרו: 'כי משחיתים אנחנו', שמשמע שתלו הגדולה בעצמם, במקום לומר: 'כי משחית ה' - וזאת למרות שחזרו ואמרו בסוף הפסוק: 'וישלחנו ה' לשחית' מ"מ גם בתחילת דבריהם היה להם לומר כן.

ומצינו בחז"ל שהמלאכים נענשו על אמירת משפט זה, וישנם כמה דעות מה בדיוק היה חטאם. בת"י להלן בפרשת ויצא (כח, יב) על החלום שחלם יעקב: 'ויחלום והנה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, והנה מלאכי אלוקים עולים ויורדים בו', מבואר מה היה החטא, ומה העונש ומתי הוא הסתיים:

וְחָלַם, וְהָא סְלָמָא קָבִיעַ בְּאַרְעָא וְרִישִׁיהּ מוֹטִי עַד צֵית שְׁמַיָא, וְהָא תַרְדִּין מְלָאכְיָא דְאָזְלוּ לְסְדוּם וְאִטְרְדוּ מִן מְחִיצַתָהוֹן מִן בְּגִלְלִין דְּגִלְיִין מְסִטְרִין דְּמָרִי עֲלֵמָא, וְהוּז מְטַרְדִּין וְאִזְלִין עַד זְמַן דְּנִפְקַ יַעֲקֹב מִבֵּית אָבִיו, וְהָנוּן לִזְוֹן יְתִיהּ בְּחֶסְדָא עַד בֵּית אֵל וּבְחֶהוּזָא יוֹמָא סְלָקוֹן לְשָׁמַי
מְדוּמָא...

[וְחָלַם, וְהָנָה סוֹלֵם קָבִיעַ בְּאַרְץ וְרִאשׁוֹ מוֹגִיעַ עַד לֵב שָׁמַיִם, וְהָנָה שְׁנֵי הַמְּלָאכִים שֶׁהָלְכוּ לְסְדוּם וְגוֹרְשׁוֹ מִמְּחִיצַתָם מִפְּנֵי שֶׁגִּילּוּ מִסְתָּרֵי שֶׁל רֵבּוֹן הָעוֹלָם, וְהָיוּ נִטְרָדִים וְהוֹלְכִים עַד הַזְמַן שֶׁיַּעֲקֹב יֵצֵא מִבֵּית אָבִיו, וְהָס לִיזוּהוּ בְּחֶסֶד עַד בֵּית אֵל, וּבְאוֹתוֹ הַיּוֹם עָלוּ לְשָׁמַי מְדוּם...].

בתוך רוב העיר שניצלת כל אחד מטעמה.

ולאחר מכן כשביקש שתינצל סדום בזכות עשרה ביקש להכניס את זכות תפילותיו שהוא יצטרף למנין המתפללים ויתפלל על סדום¹⁴.

כחם של העשרה צדיקים - מנין של תפילה

מבואר בת"י שכל הכח של מנין העשרה הוא התפילה שלהם, שע"י תפילתם יוכלו להציל את העיר, ולא עצם ההימצאות של עשרה צדיקים בעיר שזכויותיהם מגינות. וכך מתרגם לאורך כל הפסוקים (החל מפסוק כד) שזכות החמישים צדיקים היא תפילתם להצלת העיר, ולכן גם בסוף ביקש אברהם לצרף את תפילתו לתפילת עשרת הצדיקים, כי עצם זכויותיו אינם יכולות לסייע משום שאינו חלק מהעיר, ואף זכויות הצדיקים לא הועילו אלא תפילתם, אך את תפילתו יכול הוא לצרף¹⁵.

מדוע אברהם עצר את תפילתו בעשרה צדיקים?

הנה לדעת רש"י שאברהם ניסה להציל בתפילתו רק ערים שיש בהם עשרה צדיקים מובן מדוע אברהם לא ביקש על פחות מ'י, כי עשרה צדיקים זה המינימום ההכרחי להצלת העיר. ואברהם למד זאת מדור המבול שהיו שמנה צדיקים - נח ובניו ונשיהם ולא הצילו על דורם, ועל תשעה על ידי צירוף כבר ביקש.

אך לדברי ת"י שאברהם ניסה למצוא טצדקי להציל את כל סדום, אף בפחות ממנין הצדיקים שהיה במבול (לכל עיר), צ"ב מדוע לא ביקש גם על פחות מעשרה צדיקים?

וראה במדרש רבה (כאן וכ"ה בחזקוני) שאברהם היה סבור שבסדום ישנם עשרה צדיקים והם לוט ואשתו וארבע בנותיו וארבעה חתניו, וא"כ סבר שהועילה תפילתו להציל את סדום מאחר שנתרצה ה' לא להחריב בזכות י' הצדיקים. (אלא שלמפרע התברר שחתניו של לוט לא נחשבים כצדיקים - כך צ"ל לכאור)¹⁶.

14. צריך להוסיף, שבעשרה לא ביקש שתינצל העיר מכח המיעוט כי כנראה השכונה שניצלת ברחמים לא יכולה להצטרף לרוב הזכויות של העיר ורק אם יש עשרים צדיקים ואת צוער שעוונותיה מועטין, יכולים לבקש ששכונה אחת תינצל מכח הרוב ושכונה אחת ברחמים. וגם שהרוב יכול להציל רק שכונה אחת ולא יותר מכך.

15. מעניין הדבר שת"י מדיגש זאת בכל הפסוקים כולם, מלבד בפסוק כט שם נאמר: 'אולי ימצאון שם ארבעים', שבפסוק זה לא הוסיף התרגום ענין זה, וצ"ע.

16. ודלא כמש"כ ה'ספורנו' שאברהם השכים בבוקר להתפלל על סדום, מכיון שהבין שבדין לא מצא להם זכות, ולהנ"ל אברהם לא הבין זאת אלא סבר שתפילתו התקבלה. וכמו"כ לכאורה כשראה שצוער ניצלה סבר שהיה זה בזכות תפילתו או בזכות לוט אשתו וחתניו, ולא בזכות בקשת לוט הנה מצער היא. אא"כ נימא דהיא היא, שהרי זו תפילת הצדיקים אשר בקרבה.

וַיֹּאמֶר לוֹט אֲלֵהֶם • תפילת לוט אל ה', או שיחתו עם המלאכים?

(יט, יח) וַיֹּאמֶר לוֹט אֲלֵהֶם אֵל נָא אֲדֹנָי:

יש להבין ממי ביקש לוט רחמים, אם מהמלאכים, דבר תימה הוא שיבקש מהם, הלא הם נצטוו מאת ה' להפוך את סדום ולא יוכלו להמרות את דבריו!

אכן רש"י מפרש שדיבר עם ה': 'רבותינו אמרו ששם זה קדש שנאמר בו להחיות את נפשי, מי שיש בידו להמית ולהחיות'.

אולם ת"י מפרש שדיבר עם המלאך:

וַיֹּאמֶר לוֹט לְוִתְיָהּ, בְּבָעוּ מִנִּי אִמְתִּי לִי שְׂעָה זְעִירָא, עַד
דְּנִתְבוּעַ דְּחִמִּין מִן קָדָם יי.

[וַיֹּאמֶר לוֹט אֵלָיו (אל המלאך²⁰), בבקשה ממך²¹ המתן לי
שעה קלה, עד שנבקש רחמים מלפני ה'.]

ת"י מפרש שלוט ביקש מהמלאכים זמן לבקש רחמים מאת ה', ונראה שהוא מחלק את הפסוק לשני חלקים (והחלק השני דבוק לפסוק שלאחריו), בחלק הראשון לוט פונה אל המלאך ומבקשו להמתין: 'וַיֹּאמֶר לוֹט אֲלֵהֶם אֵל נָא'. ובחלק השני הוא מבקש רחמים מה': אֲדֹנָי (פס' יט) הִנֵּה נָא מִצָּא עֲבָדְךָ חֵן בְּעֵינֶיךָ וַתַּגְדֵּל חֲסִדְךָ אֲשֶׁר עָשִׂיתָ עִמָּדִי לְהַחֲיוֹת אֶת נַפְשִׁי²².
וכן מצינו בחז"ל שפירשו שלוט ביקש מה', שאמרו (שבועות לה:):

כל שמות האמורים בלוט חול, חוץ מזה שהוא קדש,
שנאמר: 'וַיֹּאמֶר לוֹט אֲלֵהֶם אֵל נָא אֲדֹנָי הִנֵּה נָא מִצָּא
עֲבָדְךָ חֵן בְּעֵינֶיךָ' וגו', מי שיש בידו להמית ולהחיות
זה הקדוש ברוך הוא²³.

ת"י מפרש שהמלאכים שנראו בחלומו של יעקב עולים בסולם, הם ב' המלאכים אשר נשלחו להפוך את סדום, וכיון שחטאו במה שגילו ללוט מסתורין של הקב"ה, באמרם (יט, יג): 'כִּי מִשְׁחָתִים אֲנַחְנוּ אֶת הַמָּקוֹם הַזֶּה', נענשו שלא יוכלו לחזור למקומם, וביארו המפרשים שחטאם היה בעצם מה שגילו דבר זה, ולא היו צריכים לגלות זאת ללוט אלא לקחתו ולהצילו מן העיר וכמו שעשו לבסוף, ככתוב (יט, א): "וַיִּחַזְקוּ הָאֲנָשִׁים בְּיָדוֹ וּבְיָד אִשְׁתּוֹ וּבְיָד שְׁתֵּי בָנָתָיו בְּחִמְלָתָן יְיָ עָלָיו וַיִּצְאָהוּ וַיִּנְחָהוּ מִחוּץ לָעִיר". והוסיף ה'מתנות כהונה' (על המדרש רבה) שהרי הקב"ה לא גילה את כוונתו להשחית העיר אפילו לאברהם. (וכמו שהובא לעיל מהמדרש רבה שאברהם היה סבור שתפילתו התקבלה ורק למחרת ראה אברהם שנהפכה סדום). והמהרז"ו (מורנו הרב זאב וואלף, על מדרש רבה ופדר"א - תרכ"ב) הוסיף שהלא על הפיכת סדום אמר ה': 'המכסה אני מאברהם' - הרי שרצון ה' היה שיהיה הדבר מכוסה והמלאכים גילו הסוד.

וכך איתא במדרש (בר"ר נט) על האי קרא:

כי משחיתים אנחנו - ר' לוי בשם רב נחמן, מלאכי
השרת על ידי שגילו מסטורין של הקדוש ברוך הוא
נדחו ממחיצתן מאה ושלשים ושמונה שנה¹⁷.

אולם בבירור חטאם ישנה דעה נוספת במדרש (בר"ר נט):

...ורבי תנחומא הוה מפיק לישנא קלה, א"ר חמא בר
חנינא על שנתגאו ואמרו 'כי משחיתים אנחנו את
המקום הזה'.

במדרש לקח טוב (שם) מבואר כדברי ת"י וכב' הדעות הנ"ל:

לפי שגילו מסטורין, ולפי שנתגאו, נידחו ממחיצתן
קל"ח שנה¹⁸, עד שעלו בימי יעקב, דכתיב 'והנה מלאכי
אלקים עולים'.

ביאורים נוספים בחטאם של המלאכים ראה הערה¹⁹

17. וכן במדרש שכל טוב: 'והנה מלאכי אלוהים עולים, אלו גבריאל ורפאל שנדחו ממקומן קל"ח שנה, מיום שאמרו 'כי משחיתים אנחנו את המקום הזה', שגלו סודו של הקב"ה, עד שהגיע יעקב לכאן והיו מלווין אותו מבית אביו לכאן'.

18. יעו"ש את פירוט חשבון השנים.

19. ה'משך חכמה' (כאן) ביאר שחטאם היה במה שאמרו הדבר בהחלט: 'כי משחיתים אנחנו' - כאילו כבר נמסר הדבר בידם להשחית את העיר, וכבר הדבר מוחלט ולא ניתן להשתנות. ואילו ה' עדיין הותיר מקום לתשובה (וכדמוכח מת"י להלן באופן ירידת הגשמים) ושלחם ה' כדי שיעוררו את תושבי סדום לתשובה. ואמנם אע"פ שאמרו בלשון זה, הבין לוט מסוף דבריהם ששלחם ה' בשביל שישבו בתשובה ועל כן ביקש מחתניו שיקומו ויצאו מן העיר שעל ידי יציאתם יתעוררו בני העיר לתשובה וכעין בניית נח את התיבה.

ביאור נוסף ראה בספר 'נזר הקודש', שחטאו במה שמדבריהם נודע שהיו מלאכים, ובעבור הצלת לוט היה די במה שיאמרו שהם נביאים שבאו אליו בשליחות ה'.
20. תרגום יונתן תרגם בלשון יחיד, לפי פירושו בפסוק הקודם שמלאך אחד נשאר עמו, יעו"ש ובמפרשי המקרא.

21. תרגום יונתן תרגם את 'אל נא' בלשון בקשה, וכן אונקלוס. וראה מה שכתב האב"ע בשם ר"ש הנגיד: "כי אל נא מגזרת הואל".

22. וכן הבין המהרש"א (שבועות לה:): לפי רש"י, שהפסוק מתחלק לב' חלקים ומתחילה דיבר אל המלאכים ולאחמ"כ עם ה'. ע"ש עוד.

23. רד"ק הקשה על הגמ' שאם לשון 'אדני' הוא שם קודש, למה נאמר לפני כן: 'וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם' בלשון רבים. והמנחת שי תירץ עפ"י הריטב"א בשבועות (שם) שפירש כי 'אליהם' קאי על המלאכים, אבל אין הכוונה שדיבר אליהם, אלא לוט דיבר אל ה' בפניהם. ולדברי ת"י קושיא מעיקרא ליתא.

שיורד מטר של רצון הרי שאין גלויים לפניו מעשיהם הרעים.

וְתִבֵּט אֶשְׁתּוֹ מֵאַחֲרָיו • מדוע הביטה אשת לוט לאחוריה? ומדוע נענשה בעונש כזה?

(יט, כו) וְתִבֵּט אֶשְׁתּוֹ מֵאַחֲרָיו וְתִהְיֶינָה נְצִיב מֶלֶח:

מה חפצה אשת לוט לראות בסדום? ומדוע נענשה באופן זה?

בפרקי דר"א (פכ"ה) מובא שנכמרו רחמיה על בנותיה הנשואות בסדום, והביטה אחריה לראות אם הן הולכות אחריה, וראתה השכינה ונעשית נציב מלח.

והטעם שלקתה במלח מפרש רש"י: 'במלח חטאה ובמלח לקתה, שלוט אמר לה תני מעט מלח לאורחים הללו, אמרה לו אף המנהג הרע הזה אתה בא להנהיג במקום הזה'.

ת"י מפרש ב' ענינים אלו באופן אחר:

וְאִיסְתַּבְּלַת אֵינְתַּתִּיהָ מִפְּתֵר מִלֶּאכָא לְמַגְדוּעַ מַה הָוִי בְּסוּף בֵּיתָהּ דְּאִיבָה דְּהִיא הָוִית מִפְּנֵתָהּ דְּסְדוּמָאִי. וּמִטּוֹל דְּחֶסֶת בְּמִלְחָא בְּפִדְסוּמִי עֲנִיאָהּ הָא הִיא עֲבִידָא עֲמוּד דְּמֶלֶח:

[והביטה אשתו מאחרי המלאך, לדעת מה היה בסוף בית אביה, שהיא היתה מבנותיהן של הסדומיים. ובגלל שחטאה במלח בפדסומי העניים הנה היא עשויה עמוד של מלח]

ת"י מפרש שאשת לוט היתה מבנותיהם של הסדומיים וביקשה לראות מה עלה בגורל בית אביה, ויש לידע מדוע נענשה מפני זה בעונש מיתה?

יתכן שת"י סבור שהבטה זו שעברה על דברי המלאך, הביעה את שייכותה לסדום ולבית אביה, ולימדה על כך שלמרות מעשיהם הרעים לא התנתקה מעיר מולדתה ונתאותה לשוב לשם, ולכך נדונה כיושביה. וכמו שכתב רבי משה הדרשן (בראשית רבתי פס' יז) 'שמה שנצטווה לוט לא להביט לאחוריו,

וַיִּי הַמְטִיר... גִּפְרִית וְאֵשׁ מֵאֵת ה' מִן הַשָּׁמַיִם • לאנשי סדום ניתנה האפשרות לשוב בתשובה ברגע האחרון, מדוע מיאנו?

(יט, כד) וַיִּי הַמְטִיר עַל סְדֹם וְעַל עֲמֹרָה גִּפְרִית וְאֵשׁ מֵאֵת יי מִן הַשָּׁמַיִם:

צריך להבין את לשון הפסוק 'וה' המטיר', הלא לשון מטר שייך בהורדת גשם דוקא, כמו שכתוב (דברים יא, יא): 'לְמִטֵּר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתֶּה מִיָּם', וכאן השליך גפרית ואש, והיה ראוי לכתוב "וה' השליך" ²⁴. וכן קשה סיומא דקרא 'מאת יי מן השמים', (הלא שם הוי"ה הוא ממידת הרחמים) ואין דבר רע יורד מלמעלה ²⁵.

בת"י מתבאר הדבר:

וּמִימְרָא דִּי אֲחִית מִטְרִין דְּדַעְוָא עַל סְדֹם וְעַל עֲמֹרָה, עַל מְנַת דִּיעְבְּדוּן תְּתוּבָא וְלֹא עֲבָדוּ, אָרוּם אָמְדוּ, לֹא גְלִי קָדָם יי עוֹבְדִין בִּישִׁיא, הָא בְּכֹן נִחְתּוּ עֲלֵיהוֹן בְּבִרְיָתָא וְאִשָּׁא מִן קָדָם מִימְרָא דִּי מִן שָׁמַיָא.

[ומאמר ה' הוריד גשמי רצון על סדום ועמורה, כדי שיעשו תשובה - ולא עשו, כי אמדו: (ממה שמוריד עלינו גשמי ברכה ניכר כי) לא גלויים לפניו המעשים הרעים. ואז ירדו עליהם גפרית ואש מלפני מאמר ה' מן השמים].

מדברי ת"י עולה כי בתחילה ה' המטיר על ערי הכיכר גשמי רצון וברכה, שמא ישובו בתשובה, וכיון שלא שבו - פסק המטר ובמקומו ירד אש וגפרית. ולכן כתוב וה' המטיר, כי מן השמים באו גשמי ברכה ורק אח"כ באה הפורענות. (ועל דרך שמצינו במבול שהתחיל ב'ויהי הגשם על הארץ' וכפרש"י שם).

ובדומה לזה כתב רש"י: "המטיר וגו' גפרית ואש - בתחלה מטר ונעשה גפרית ואש" ²⁶. ומבואר שפירש את "המטיר" מלשון מטר מים. אמנם נראה מלשונו שהמים הפכו להיות גפרית ואש, ומלשון ת"י משמע שאלו דברים נפרדים, בתחילה ירד מטר מים, ושוב ירדו גפרית ואש.

עוד מבואר בת"י שאנשי סדום הכירו בחטאם וידעו כי ראויים הם לעונש, אלא שכפרו בהשגחה העליונה וסברו שמעשיהם הרעים אינם גלויים לפני ה'. ומפני כן אף שהרגישו בירידת המטר לא חפצו לשוב בתשובה ופירשו זאת להיפך שממה

24. רא"ם, ע"ש שמיישב המקראות שנמצא בהם לשון מטר שלא על מים. וראה גו"א שהקשה עליו מדכתיב (תהלים יא ו) 'יִמְטֵר עַל רָשָׁעִים פָּחִים אֵשׁ וְגִפְרִית' וגו'. ולכן פירש באופן אחר, כמובא סמוך להערה הבאה.

25. גור אריה. ועיין זוה"ק (ח"א דף סד:); שעמד על כך שבמבול נזכר שם אלוקים ובסדום שם הוי"ה.

26. וכ"ה במכילתא (בשלח פ"ה): "ואומר, 'וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש' וגו' אם עשו תשובה הרי מטר ואם לאו הרי גפרית ואש".

וְזַעֲרָתָא אוֹף הִיא יְלִידַת בֶּר, וְקֶרֶת יֵת שְׁמִיָּה בֶר עֲמִי,
אָרוֹם בֶּר אֲבוּהָא, הוּא אֲבוּהוֹן דְּעֲמִיא דְּעֲמוּנָא עַד זְמַן
יֻמָּא דִּין.

[והקטנה גם היא ילדה בו, וקראה את שמו בן עמי, כי בן
אביה, הוא אבי עם עמון עד היום הזה].

מלשון ת"י נראה שגם הצעירה רמזה בשמו של בנה את
המעשה שעשתה²⁹, ודלא כדברי חז"ל הנ"ל, וא"כ צ"ב מדוע
זכתה שאת זרעה לא יצורו כלל הלא אף היא לא כיסתה על
אותו מעשה? וצריך לומר שעכ"פ לא פירשה זאת בפירוש
כמו הראשונה, אלא בדרך רמז, "בן עמי" – ממי שנמצא עמי
תדיר (אבי) ולא ממישהו זר. וכפשטות לשון רש"י: 'שהצעירה
קראתו בלשון נקיה', דהיינו שאף היא קראתו על שם אביה,
אלא שעשתה זאת בלשון נקיה³⁰.

וַיִּי פֶקֶד... כַּאֲשֶׁר אָמַר וַיַּעֲשׂ...
כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר • פְּקִידַת שְׂרָה בְּרֵאשׁ הַשָּׁנָה
בְּזִכּוֹת תְּפִילַת אֲבֵרָהּ עַל אֲבִימֶלֶךְ

(כא,א) וַיִּי פֶקֶד אֶת שְׂרָה כַּאֲשֶׁר אָמַר וַיַּעֲשׂ וַיִּלְשֹׁדָה
כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר.

צריך להבין מהי הכפילות 'זה' פקד את שרה, 'ויעש ה'
לשרה', ומה צפון בשינוי הלשון 'כאשר אמר', 'כאשר
דבר'?

רש"י מבאר שהפקידה היא ההריון והעשיה היא הלידה.
ושינוי הלשון של אמירה ודיבור הוא משום שאלו לשונות
המקרא בב' הפעמים שדבר ה' עם אברהם על לידת יצחק.
בפסוק אחד נאמר 'ויאמר אלוקים'. ובאחר 'היה דבר ה' אל
אברהם'³¹.

ת"י מבאר באופן אחר:

וַיִּי דְבִיר יֵת שְׂרָה הִיכְמָא דְּאָמַר לִיה, וְעֶבֶד וַיִּלְשֹׁדָה

הוא לא לחוס על שום דבר שהניח אחריו כדי שלא יהפך
לבבו, אבל אשתו שהביטה חמלה על ביתה ונזרקה בה מינות
ונתאותה לחזור לשם, ולכן נדונה כהם במקצת'.

עוד מבואר בדבריו שחטאה היה שפירסמה את האורחים
בעת שביקשה משכניה מלח 'עבור האורחים'. וכ"ה במדרש
(ב"ר נא, ה) ובתרגום ירושלמי ובמדרש שכל טוב. (וזה ג"כ כוונת
רש"י שכתב שבמלח חטאה).

וְתִקְרָא שְׁמוֹ בֶּן עֲמִי • משמעות שם זה

(יט,לח) וְהַצְעִירָה גַם הוּא יְלִידָה בֶּן וְתִקְרָא שְׁמוֹ בֶּן
עֲמִי הוּא אָבִי בְּנֵי עֲמוֹן עַד הַיּוֹם.

מדוע יש הבדל ביחס התורה בין עמון למואב, – שמואב
אסור להילחם עמהם אך מותר לצור עליהם, ואילו עמון
אסור אף לצור עליהם?

מובא בחז"ל (ב"ק לח:): שהצעירה הייתה צנועה מהבכירה, כי
הבכירה קראה לבנה מואב, ואמרה בפירוש שבנה בא "מן
– אב"²⁷, ואילו הצעירה הסתירה זאת וקראה שמו בן עמי.

וכך מובא במדרש רבה (נא, יא):

רַבִּי יוֹדֵן מִשֵּׁם רַבִּי אֵיבֹו הַבְּכִירָה עַל יְדֵי שְׁבֻזָּת כְּבוֹד
אֲבִיהָ וְאִמָּהָ שְׁמוֹ מוֹאָב, מֵאָב, אָמַר הַכְּתוּב (דברים ב,
ט): אֶל תִּצָּר אֶת מוֹאָב וְאֶל תִּתְּנָהּ בָּם מִלְחָמָה, מִלְחָמָה
אִי אֶתָּה עוֹשֶׂה עִמָּהּ, אֲבָל אֶתָּה מִפְּתָק הַנְּהָרוֹת
שְׁלָהּ, שׁוֹרֵף גְּדִישִׁים שְׁלָהּ בְּאֵשׁ. אֲבָל הַצְעִירָה עַל
יְדֵי שְׁחִסְתָּהּ עַל כְּבוֹד אֲבִיהָ וְאִמָּהָ וְתִקְרָא שְׁמוֹ בֶּן
עֲמִי, בֶּן מִי שֶׁהָיָה עֲמִי, אָמַר הַכְּתוּב (דברים ב, יט): אֶל
תִּצָּרֶם וְאֶל תִּתְּנָהּ בָּם, כָּל עֵקֶר.

במדרש משמע שמשמעות השם 'בן עמי', היא שם סתמי:
'בן מי שהיה עמי' ולא פירשה כלל מיהו המכוון בשם זה. וכן
כתוב במדרש אגדה: "בן עמי – שכסתה אביה ואמרה שלא
היה אלא מעמי"²⁸.

אולם בת"י משמע לכאורה לא כך:

27. וראה לשון ת"י לעיל (פס' לז): "וקרת שמייה מואב, ארום מאבוקה אתעבדת".

28. וכ"כ הרד"ק: "בן עמי – כלומר ממשפחתי היה לי זה הבן, וזאת היתה צנועה יותר מן הבכירה שלא גלתה מן אביה".

29. יש במפרשים שביארו שהסיבה שבנות לוט רמזו בשמות הבנים כי מאביהם הוא, היתה כדי שלא יטעו בהם ויחשבו שהם בני אלוהים שנתעברו מהמלאכים.
עיין בהקדמת שו"ת אגרות משה חלק ח'.

30. וראה באהבת יהונתן.

31. ראה בספורנו ובאור החיים ביאורים נוספים לענין זה.

וְאֶת־עֲבֹרָתָהּ, וְיִלְדֵּת שָׂרָה לְאַבְרָהָם בֶּן דָּדָמִי לִיה
לְסִיכָתוֹ.³⁴

[ותהר, ותלד שרה לאברהם בן שדומה לו, לזקנתו].

נִיסָא הִיכְמָא דְמִלִּיל לְאַבְרָהָם בְּצִלּוֹתֶיהָ עַל אַבִּימֶלֶךְ:

[וה' זכר את שרה כמו שאמר לו (לאברהם), ועשה ה' לשרה
נס כמו שדיבר לאברהם, בתפילתו על אבימלך]

תרגום יונתן מפרש לְזִקְנִיו - 'בן שדומה לו', כלומר "לזקוניו"
אינה לעת זקנתו, אלא בן שדומה למראהו, וכדרך שדרשו
חז"ל (בר"ר נגו): "בן לזקוניו", מלמד שהיה זיו איקונין שלו
דומה לו³⁵.

וכיוצא בזה כתוב אצל יוסף (להלן לגז): "וַיִּשְׁרָאֵל אֶהָב אֶת
יוֹסֵף מִכָּל בָּנָיו כִּי בֶן זֻקְנִים הוּא לוֹ" וגו', ותרגם יונתן: אָרוֹם
אִיקוֹנִי דְיוֹסֵף דְמִיִּין לְאִיקוֹנִין דִּילִיָּה [כי פניו של יוסף דומות
לפניו שלו]³⁶.

וְתֵרָא שָׂרָה אֶת בֶּן הָגֵר הַמִּצְרִית... מִצְחָק • יִשְׁמַעְאֵל הַתְּחוּזָה לְצַדִּיק הַמַּצְחָק מֵהָעַז!

(כא, ט) וְתֵרָא שָׂרָה אֶת בֶּן הָגֵר הַמִּצְרִית אֲשֶׁר יִלְדָּה
לְאַבְרָהָם מִצְחָק:

מה הפירוש 'מצחק'? ומדוע ישמעאל מכונה בפסוקנו 'בן
הגר המצרית'?

רש"י הביא ג' פירושים והם שעסק באחד מג' עבירות
חמורות: א. עבודת אלילים. ב. גילוי עריות ג. רציחה. אמנם
האב"ע והחזקוני פירשו שהיה מצחק כפשוטו, כמנהג
הנערים ותקנא בו שרה בהיותו גדול מבנה (אשר היה קטן ולא
היה מצחק). ונשנו בזה עוד שיטות ראה הערה³⁷.
בת"י מבואר שיטה נוספת:

מנא הא מילתא דאמור רבנן, כל המבקש רחמים
על חבירו והוא צריך לאותו דבר, הוא נענה תחילה...
מהכא, ויתפלל אברהם אל האלהים וירפא אלהים
את אבימלך ואת אשתו ואמהותיו' (לעיל כ, ז), וכתב,
"וה' פקד את שרה כאשר אמר" וגו', "כאשר אמר"³⁸
אברהם אל אבימלך.³⁹

בֶּן לְזִקְנִיו • בן לעת זקנתו או בן שדומה
לו?

(כא, ב) וְתֵהָר וְתִלְדָּ שָׂרָה לְאַבְרָהָם בֶּן לְזִקְנִיו וגו'.

יש להבין מהו "בן לזקוניו", אם הכוונה שנוולד לו לעת
זקנתו (כמו ששמע באונקלוס), הלא אברהם האריך ימים
הרבה אח"כ ואף הוליד עוד צאצאים (להלן כה, ב)?

בת"י מתבאר הדבר:

32. הגמ' למדה כן מרישא דקרא - "כאשר אמר", ואילו ת"י דרש כן מסיפא דקרא "כאשר דיבר".
33. אמנם עדיין יש להבין למה נצרכה שרה לשתי פקידות, עוד קשה מה שהקשה ר"ח פלטיאל שמעשה אבימלך היה אחרי מהפכת סדום, וכבר בישר המלאך
לשרה עוד קודם מהפכת סדום על לידת יצחק. ויתבאר לפי מ"ש התוספות (ב"ק צב. ד"ה כאשר), שתפילת אברהם הועילה שהלידה תהיה בריווח - כמו שהתפלל
על אבימלך וביטו - ולא על עצם הפקידה, שעל זה כבר בישרה המלאך.
34. תוקן עפ"י כ"ל.
35. ראה לשון לקח טוב: "בן לזקוניו - שתי מלות הן, זיו איקונין, מלמד שהיה זיו איקונין שלו דומה לאביו".
36. וכן דרשו חז"ל בב"ר (פד, ח).
37. שהיה מצחק על ענין הירושה שכשנוולד יצחק היו כולם שמחים ואומרים נולד בן לאברהם, שינחל ב' חלקים. והוא אומר אל תהי שוטים אני בכור ואני נוטל
ב' חלקים (תוספתא מדר - ב"ר וילקו"ש), מלעיג על המשתה באומרו ששרה נתעברה מאבימלך. מגרר ומיירא את יצחק ואומר לו בדרך צחוק אני גדול ממך במצוות
שאתה מלת בן ח' ימים ואני בן י"ג שנה (מדרש מובא במהרש"א סנהדרין פט:). מלעיג על יצחק שנוולד מזקנים (רד"ק). מתלוצץ על שרה שהיתה בת תשעים (רבנו
מיוחס).

ת"י מפרש באופן אחר:

וְאִמְרַת לְאַבְרָהָם, טְרוּד יֵת אֲמִתָּא הָדָא וְיֵת בְּרָהּ, אָרוּם
לִית אֲשֵׁר לְמִירוּת בְּרַ אֲמִתָּא הָדָא עִם בְּרִי, וְיִגַּח קְרָבָא
עִם יִצְחָק.

[ותאמר לאברהם, גרש את האמה הזאת ואת בנה, כי אי
אפשר שידש בן האמה הזאת עם בני, ויעשה מלחמה עם
יצחק].

מדברי ת"י מתבאר שטענת 'כי לא ירש' לא באה על עסקי
ממון, אלא שעסק הירושה עלול להוביל למלחמה ביניהם,
ומזה היה עיקר חששה. ועל זה הוא מפרש את הכפילות:
"עם בני עם יצחק", כלומר, לא יוכלו לחיות יחד כי סופו
שיעשה מלחמה עם יצחק.

וְגַם אֶת בֶּן הָאִמָּה לְגוֹי אֲשִׁימְנוּ • ישמעאל - אומה של לסטים במהותה

(כא, יג) וְגַם אֶת בֶּן הָאִמָּה לְגוֹי אֲשִׁימְנוּ כִּי זֶרַעַךְ הוּא.

לכא' בדברים אלו בא ה' לברך את אברהם שאף בן האמה
יהיה לגוי ותצא ממנו אומה מכיון שהוא מזרעו של אברהם,
אך בת"י מוסיף על כך מילה אחת:

וְאִוְף יֵת בְּרַ אֲמִתָּא לְעַם לְסָטִים אֲשִׁינִיָּה, אָרוּם בְּרַךְ
הוּא.

[וגם את בן האמה לעם לסטים אשימנו, כי בנך הוא].

וצ"ע איזו ברכה היא זו שזרעו יהיה ליסטים, ומה רצה להודיע
לאברהם בכך? [אם לא שנאמר שאין זו ברכה אלא
שהתרגום רק מציין את העובדה שהיתה כבר ידועה בימיו,
שהישמעאלים הם שודדי דרכים, וכל כך החזיקו בתכונה זו עד
שנקבע הדבר בשם אומתם - 'עם לסטים' וכמו שמובא במדרש
כשהקב"ה סבב את כל העמים להציע לקבל את התורה ושאלו
מה כתוב בה - 'ישמעאל נרתע מהכתוב' לא תגנב].

וְחִמַּת שְׂרָה יֵת בְּרַא דְהָגֵר מְצִרִיתָא דִּילִידַת לְאַבְרָהָם
מִגִּנְחָךְ לְפִולְחָנָא נִכְרָאָה וְגַחִין לִי:
[וראתה שרה את בן הגר המצרית שילדה לאברהם מצחק
לעבודה זרה ומשתחוה לה']

בנוסח שלפנינו מבואר בת"י שישמעאל היה מצחק לע"ז
ומשתחוה לה, ולכאורה משמע שהיה מבזה את הע"ז
ומשתחוה לה. וצ"ב א"כ מהי הרעה הגדולה שראתה בכך
שרה, הלא ישמעאל ביזה את הע"ז? ואכן מכח קושיא זו יש
שסברו שנפלה טעות בגירסת ת"י, והנוסח הנכון הוא: 'וגחין
לה' - לע"ז.

אולם שמעתי מאאמו"ר (הגרי"א פרידמן) שליט"א שיש לקיים
הגירסא בת"י, והביאור הוא ששרה הכירה שישמעאל הוא
מזויף מתוכו, וכל מה שהוא מצחק מהע"ז ומשתחוה לה
הוא רק אחיזת עיניים, אך באמת לא כן מחשבתי, וליבו עם
הע"ז - עליה הוא כביכול מצחק. ודווקא משום כך חששה
מפניו יותר, כי באופן זה שעושה עצמו צדיק יוכל להשפיע
יותר על יצחק ועל כן ביקשה לגרשו³⁸.

שו"מ שכך פירש גם המהרי"ל דיסקין (את הפסוק) שישמעאל
היה עובד ע"ז כגון זורק אבן למרקוליס ואומר שכוונתו
לבזותה, אבל שרה התבוננה שכוונתו לעובדה, ותלתה
שהגורם לכך הוא מה שהיה 'בן הגר המצרית', ולכך מדויק
לשון המקרא שכינהו כאן: 'בן הגר המצרית' ולא ישמעאל.

כִּי לֹא יִירֶשׁ בֶּן הָאִמָּה • שרה דאגה לירושת הממון או חששה ממלחמה?

(כא, י) וְתֹאמַר לְאַבְרָהָם גְּרֵשׁ הָאִמָּה הַזֹּאת וְאֶת בְּנָהּ
כִּי לֹא יִירֶשׁ בֶּן הָאִמָּה הַזֹּאת עִם בְּנֵי עַם יִצְחָק:

מה ביאור הכפילות 'עם בני עם יצחק'?

רש"י מפרש שמנתה כאן ב' מעלות: א. מכיון שהוא בני
אפילו אם אינו הגון. ב. מכיון שהוא 'יצחק' - אפילו אם אינו
בני. שכל אחד לחוד סיבה שלא ירש ישמעאל עמו, וק"ו 'עם
בני עם יצחק' שיש בו את ב' המעלות.

38. וראה רש"י (פסוק י'): "מתשובת שרה כי לא יירש בן האמה עם בני, אתה למד שהיה מריב עם יצחק על הירושה, ואמר, אני בכור ונוטל פי שנים, ויוצאים בשדה ונוטל קשתו ויורה בו חצים, כמה דאת אמר כמתלהלה היורה זקים וגו', ואמר הלא משחק אני". כלומר אצל ישמעאל היה זה מהלך כזה שעשה דברים עם כוונות זדון ואמר 'הלא משחק אני', לכך הבינה שרה שאף התנהגותו עם הע"ז הינה מזויפת ואינו בז בליבו לע"ז כמו שנראה כלפי חוץ.

וַיִּתֵּן אֶל הָגֵר שָׁם עַל שְׂכָמָה • שִׁלּוּחַ
הגֵר הִיָּה בִּאֹפֶן שִׁידְעוּ שֶׁהִיא אִמָּה

(כא,יד) וַיֵּשְׁבֻם אֲבֹרָהֶם בְּבֶקֶר וַיִּקַּח לָחֶם וְחֲמֹת מִיָּם
וַיִּתֵּן אֶל הָגֵר שָׁם עַל שְׂכָמָה וְגו'.

**תמוה לאיזה צורך הודיענו הכתוב שקשר את חמת המים
על שכמה?**

בת"י מתבאר הדבר:

וְאֶקְדִּים אֲבֹרָהֶם בְּצִפְרָא, וְנָסִיב לָחֶם וְקָדוֹא דְמִיָּא
וַיְהִי לְהָגֵר, שׁוּי עַל כְּתִפָּה וְקָשֶׁר לָהּ בְּמוֹתְנָהָ לְאֹדוּעִי
דְּאִמְתָּא הִיא.

[וישכם אברהם בבוקר, ויקח לחם וקדוניה של מים³⁹ ויתן
להגֵר, שם על כתפה וקשר לה במותניה להודיע ששפחה
היא].

מדברי ת"י עולה שאברהם עשה כן בכוונה תחילה, כדי
להודיע ששפחה היא, ולקיים בזה את ציווי שרה שאמרה לו
(לעיל פס' י) "גֵרֶשׁ הָאִמָּה הַזֹּאת", כדרך שהיא אמה⁴⁰. וכן מובא
בפרקי דר"א (פכ"ט):

השכים אברהם וכתב גט גירושין ונתן להגֵר ושלח
אותה ואת בנה מעליו ומעל יצחק בנו מהעולם הזה
ומהעולם הבא, שנאמר 'וישכם אברהם בבקר ויקח'
וכו' וישלחהו בגט גירושין⁴¹, ולקח בגד אחד וקשר
במתניה כדי שיהא שוטף אחריה לידע שהיא שפחה.

**וַיְכָלוּ הַמֵּיִם מִן הַחֲמָת • זכותו של
אברהם לא עמדה לישמעאל בגלל שעבד
עבודה זרה**

(כא,טו) וַיְכָלוּ הַמֵּיִם מִן הַחֲמָת וַתְּשַׁלֵּךְ אֶת הַיֶּלֶד
תַּחַת אֶחָד הַשִּׁיחִים:

קשה, וכי אברהם שלח אותם מלכתחילה למדבר בלי
כמות מספקת של מים⁴²?

ברש"י מבואר שאברהם שלח אותם עם מספיק מים, ומכיון
שנחלה ישמעאל ודרך חולה לשותות הרבה, נותרו בלא
מים. והטעם שישמעאל נחלה מבואר ברש"י, מכיון ששרה
הכניסה בו עין הרע.

אך בתרגום יונתן מבאר באופ"א:

וְהוּוּ בְּוֹן דְּמִטּוֹ לְפִתְחָא דְּמִדְבָּרָא, אֲדִכְרוּ לְמַטְעֵי בְּתֵר
פְּלִחָנָא נְכֻרָאָה, וְלָקַח יִשְׁמַעְאֵל בְּאִשָּׁא צְמִידָתָא וְשִׁתִּי
כָּל מִיָּא, עַד דִּי שְׁלִימוּ כָּל מִיָּא מִן קְדוֹא, וְאִתְקַדִּיךְ
וְאִתְקַלִּישׁ בְּשׂוּדִיָּה. וְסוּבְרָתִיָּה וְאִשְׁתַּלְּחִיָּאת וְקִדְאָת
לְדַחֲלִיתָא דְּאִיבָה וְלֹא עָנָא יְתָהּ, וּמִן יָד טְלַקְתָּ יֵת דִּיבָא
תַּחֲזוֹת חַד מִן אֲלֻנִּיָּא.

[וכיון שהגיעו לפתח המדבר, נזכרו לטעות אחר עבודה
זרה, וחלה ישמעאל בקדחת⁴³ ושתה כל המים⁴⁴, עד
שכלו כל המים מהכלי, וקדח ונחלש בשדו, ונשאתו (הגֵר)
והתעייפה, וקדאה ליראת אביה ולא ענה אותה, ומיד
השליכה את הילד תחת אחד האילנות].

מדברי ת"י ניתן ללמוד שמלכתחילה היו המים צריכים
להספיק⁴⁵, והסיבה שחסרו המים היא בגלל שחטאו בע"ז.
בפסוק הקודם נאמר: 'וַיִּתְּלָךְ וַיַּתַּעַת בְּמִדְבָּר בְּאֶר שְׁבַע', ולפי
פשוטו היינו שתעתה בדרכה. אולם ת"י מפרש שתעתה אחר
עבודה זרה, וכמובא בפרקי דר"א (פכ"ט):

ובזכות אברהם לא חסרו המים מן החמת, וכיון
שהגיע לפתח המדבר, התחילה תועה אחרי ע"ז של
בית אביה, ומיד חסרו המים מן החמת שנאמר 'ותלך
ותתע' וגו'.

39. אהבת יהונתן עפ"י הלשון במס' פרה (פ"ה מ"ג): "קרויה שהטבילוה במים", ובפיהמ"ש: "קרויה, הדלעת ששואבין בה מים מן הבורות ומעיינות המים, מוציאין כל מה שבתוכה ונשאתר כעין כלי עץ".
40. אבל צ"ע שכן ת"י ממשיך ואומר שאברהם שחרר אותה מעבדותה: "וּפְטָרָהּ בְּגִיטָא". ושם היה הגט רק לענין אישות ולא לענין עבדות, וקודם מ"ת עסקינו. אמנם צ"ע לפ"ז דנמצא שאברהם לא שחררה קודם שנשאה וא"כ נשא שפחה, וצ"ע. אכן באוה"ח בפרשת לך לך (שם) האריך לבאר ששרה אמנו לא שחררה את הגֵר בכוונה תחילה עפ"י רוח"ק שבה, כדי שתצא פסולת אברהם (מתרח) בישמעאל, עיי"ש.
41. מדרש שכל טוב: "וישלחה - ששלחה לשם גירושין, שלא תחזור עוד אל ביתו".
42. עיין רא"ם שעמד בזה ומה שביאר לפי דרכו.
43. אשתא צמידתא - חולי שמחממת וקודחת את הגוף (רש"י שבת סז.).
44. לפי שהחולה צמא ביותר ושותה בכל שעה (לקח טוב).
45. או בדרך נס, בזכות אברהם, כמובא בפרקי דר"א להלן.

הוא שם' רק בגלל זכותו של אברהם

(כא, יז) וַיִּשְׁמַע אֱלֹקִים אֶת קוֹל הַנֶּעֱד וַיִּקְרָא מִלֵּאךְ אֱלֹקִים אֶל הָגֵר מִן הַשָּׁמַיִם וַיֹּאמֶר לָהּ מָה לָּךְ הָגֵר אֵל תִּירָאִי כִּי שָׁמַע אֱלֹקִים אֶל קוֹל הַנֶּעֱד בְּאֶשֶׁר הוּא שֵׁם:

כיצד ניצל ישמעאל, הלא היה עובד ע"ז אף באותה שעה כדאיתא ברש"י (עה"פ כא, ט' וַיִּקְרָא שְׁרָה אֶת בֶּן הָגֵר הַמִּצְרִית אֲשֶׁר יָלְדָה לְאַבְרָהָם מִצְחָק)?

בת"י מתבאר הדבר:

וַיִּשְׁמַע קֶדֶם יְיָ יֵת קְלִיָּה דְטַלְיָא בְּגִין זְכוּתִיה דְאַבְרָהָם. וַיִּקְרָא מִלֵּאכָא דִּי לְהָגֵר מִן שָׁמַיָא וַאֲמַר לָהּ, מָה לִּיךְ הָגֵר, לֹא תִסְתִּיפִין, אֲדוּם שָׁמַיָא קֶדֶם יְיָ יֵת קְלִיָּה דְטַלְיָא, וְלֹא דִן יִתִּיה לְפִנֵּם עוֹבְדֵי בְשִׁיָא דְהוּא עֵתִיד לְמַעַבְדָּה, אֲלֵהִין בְּגִין זְכוּתִיה דְאַבְרָהָם חָס עֲלֵי בְּאֶתֶר דְהוּא תָמֵן.

[ונשמע לפני ה' קולו של הנער בגלל זכותו של אברהם, וקרא מלאך ה' להגֵר מן השמים ואמר לה, מה לך הגֵר, אל תתיראי, כי נשמע מלפני ה' קולו של הנער ולא דן אותו לפי המעשים הרעים שהוא עתיד לעשות, אלא בגלל זכותו של אברהם - חס עליו במקום שהוא שם].

ת"י ממשיך להסביר בפסוק זה את שהחל בפסוקים הקודמים - איזו זכות עמדה להגֵר וישמעאל. עד כה הסביר את זכותה של הגֵר, ועתה מסביר הזכות שעמדה לישמעאל, ולזה הוסיף על לשון הכתוב: [וישמע אלוקים את קול הנער] "בגין זכותיה דאברהם", כלומר, ישמעאל מצד עצמו לא היה ראוי לנס אלא שזכותו של אברהם עמדה לו.

חז"ל (ר"ה טז:) דרשו מפסוק זה, כי "אין דנין את האדם אלא לפי מעשיו של אותה שעה, שנאמר כי שמע אלהים אל קול הנער באשר הוא שם". ופירש רש"י⁴⁶ שמלאכי השרת טענו לפני הקב"ה, שלא יחוס על ישמעאל מפני שעתידין בניו להמית את בני ישראל בצמא, והשיב להם ה': שבאותה שעה צדיק היה. ומשמע מזה שבאותה עת ישמעאל היה צדיק ממש. אמנם לדעת ת"י יתכן כי לא היה ישמעאל זכאי באותה שעה, אלא שזכותו של אברהם עמדה לו.⁴⁹

ושמעתי (מהגר"י כהן שליט"א) דאפשר שהנהגה של 'באשר הוא שם' היא הנהגה שנתחדשה בישראל וישמעאל לא היה

וכיון שתעתה אחר ע"ז חלה שישמעאל בנה⁴⁶, וזכות אברהם לא עמדה לה עוד, וממילא כלו המים כדרך הטבע.

בפסוק הבא מבואר בת"י שהגֵר הבינה את שורש הבעיה ותיקנה זאת וכדלהלן.

וַתֵּלֶךְ וַתָּשֶׁב לָהּ מִנְּגַד • הגֵר עזבה את העבודה זרה וחזרה בתשובה

(כא, טז) וַתֵּלֶךְ וַתָּשֶׁב לָהּ מִנְּגַד וגו':

תמוה, מכיוון שהגֵר הדיחה עצמה לעבודה זרה [כנתבאר בפסוק הקודם], כיצד זכתה שיתגלה אליה בשנית מלאך ה' משמים?

בת"י מתבאר הדבר:

וְאַזְלַת וַיְתִיבַת לָהּ לְסִטְרָהּ חַד, וְטַלְקַת יֵת פְּלִחְנָא נְכֻרָאָה. [והלכה וישבה לצד אחד, והשליכה את העבודה זרה (חזרה בתשובה)].

מדברי ת"י עולה שהיא השליכה את הע"ז וחזרה בתשובה, ת"י גם רומז זאת בפסוק הקודם: "וַיִּקְרָא לְדַחְלָתָא דְאַיְבָא וְלֹא עֲנָא יְתָהּ - וּמִן יַד טַלְקַת יֵת רִיבָא תַּחֲתָהּ חַד מִן אֲלַנְיָא" [וקראה ליראת אביה ולא ענתה אותה, ומיד השליכה את הנער תחת אחד האילנות], ואמנם לפי פשוטו "ותשלך" קאי על 'הילד' - שאותו השליכה, אך ת"י רומז שההשלכה קשורה לזה שהבינה כי גילולי אביה לא יעזרו לה, ובעקבות כן דורש [בפסוקנו] כי היא השליכה את העבודה זרה.

ואפשר שת"י מוסיף לרמוז זאת בכך שתרגם את 'ותשב מנגד' - "וַיְתִיבַת לָהּ לְסִטְרָהּ חַד", וי"ל הכוונה שלקחה עצמה לצד אחד, לצד יחידו של עולם, ששבה להאמין בה⁴⁷.

כִּי שָׁמַע אֱלֹהִים אֶל קוֹל הַנֶּעֱד בְּאֶשֶׁר הוּא שֵׁם • ישמעאל נדון 'באשר

46. במדרש (בר"ר נגי), שהביא רש"י הנ"ל, מובא ששרה הכניסה בישמעאל עין הרע ומזה נחלה, ומשמע שחלה טרם שילוחם מבית אברהם, ועיין מזה ברא"ם הנ"ל.

47. בניגוד לפירוש הפשוט, ש"מנגד" היינו ממול, ת"י מפרש שהכוונה לאותו הצד של ישמעאל. כך הבין הנוב"י (מהדו"ת, חו"מ סי' לז): "ואל תתמה מה שאני מפרש 'נגד' דירתו - בצד דירתו, כי מצינו כיוצא בזה בתרגום יונתן בפסוק 'ותשב לה מנגד' - ויתבת לה לסטרא חד".

48. עפ"י מדרש (בר"ר נגי).

49. מאידך יש להסתפק ממה שבת"י בפעם השניה שהזכיר את זכותו של אברהם כתב שלא דן אותו כמעשים הרעים שעתיד לעשות מפני זכותו של אברהם, ולא

דהיינו **נער** בלשון ארמי, ומשקל הפסוק הוא: 'ויהי ישמעאל **נער קִשֶׁת**, יורה חצים'. וכן כתב הריטב"א (ב"ב צט. ד"ה כרובים): "ויהי רובה קשת, כלומר **תינוק תופש בקשת**".⁵³

וַיְבִן שֵׁם אַבְרָהָם אֶת הַמִּזְבֵּחַ • הַמִּזְבֵּחַ שֶׁנֶּעֱקַד עָלָיו יִצְחָק הוּא הַמִּזְבֵּחַ הַקְדוּם שֶׁהִקְרִיבו עָלָיו אָדָם הָרִאשׁוֹן וְנָח

(כב, ט) וַיְבִאוּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַד לֹא הָאֱלֹקִים וַיְבִן
שֵׁם אַבְרָהָם אֶת הַמִּזְבֵּחַ וַיַּעֲרֹךְ אֶת הָעֵצִים וַיַּעֲקֹד אֶת
יִצְחָק בְּנוֹ וַיִּשֶׂם אֹתוֹ עַל הַמִּזְבֵּחַ מִמַּעַל לָעֵצִים:

מדוע נכתב וַיְבִן שֵׁם אַבְרָהָם אֶת הַמִּזְבֵּחַ בה"א הידיעה,
ולא 'ויבן שם מזבח'?

בת"י מתבאר הדבר:

וְאֵתוֹ לְאַתְרָא דְאָמַד לִיהּ יִי. וְבָנָא תַּמָּן אַבְרָהָם יִת
מִדְּבַחָא דְבָנָא אָדָם וְאִיתְפַּכְדָּ בְּמִזְבֵּי דְטוֹבְעָנָא. וְתַב נָח
וּבְנֵייה וְאִתְפַּכְדָּ בְּדָרָא דְפִלְגֻתָא. וְסִדֵּר עִילֹי יִת קִיסִיָּא
וְכַפֵּת יִת יִצְחָק בְּרִיהּ וְשׁוּי יִתִּיהָ עַל מִדְּבַחָא לְעִיל מִן
קִיסִין:

[ויבאו אל המקום שאמר לו' ה', ובנה שם אברהם את
המזבח שבנה אדם ונתקלקל במי המבול. ושב נח ובנאו
ונתקלקל בדור ההפלה וסדר עליו את העצים וקשר את
יצחק בנו ושם אותו על המזבח מעל העצים]

בת"י מבואר שהמזבח עליו עקד אברהם את יצחק לא היה
מזבח חדש אשר בנה אברהם, אלא היה 'המזבח הידוע' אשר
בנה בהר המוריה, על ידי אדם הראשון לאחר שגורש מגן
עדן ושם הקריב אדה"ר את קרבנותיו. ולאחמ"כ נחרב במי
המבול, ובנאו נח לאחר שיצא מן התיבה, והקריב עליו את
קרבנותיו, ונחרב אף הוא בדור ההפלה (למרות שהאירוע של
המגדל היה בבבל). וכעת הקימו אברהם שוב ועקד עליו את
יצחק.

ראוי לידון באופן זה ורק בזכותו של אברהם נדון לפי מעשיו
ולא ע"ש סופו. (ובזה מיושב מה שהקשינו בהערה, עיי"ש)

רבים הקשו⁵⁰ על מדרש זה, מאי שנא מבן סורר ומורה
שנידון ע"ש סופו (סנהדרין עא:), למרות שעכשיו אינו חוטא,
ואף כאן מדוע לא נידון ישמעאל על שם סופו שעתיד
להרשיע ולהרע לבני ישראל. ה'אהבת יהונתן' מיישב על פי
דברי ת"י בפסוקנו שהזכות להיות נדון 'באשר הוא שם' היא
רק בצירוף הזכות אבות וכמו ישמעאל שלא נדון כך אלא
בזכותו של אברהם וכמבואר בת"י. אבל בן סורר ומורה אין
לו זכות אבות, שכן הורתו בחטא, שבא מיפת תואר⁵¹, ולכן
נידון ע"ש סופו אף על פי שעוד לא חטא.

וראה מה שהרחבנו בזה בגיליון פרשת כי תצא.

וַיְהִי רֹבֶה קִשֶׁת • יורה בקשת או מלמד לירות בקשת?

(כא, כ) וַיְהִי אֱלֹקִים אֶת הַנֶּעֱד וַיַּגְדֵּל וַיֵּשֶׁב בְּמִדְבָּר
וַיְהִי רֹבֶה קִשֶׁת.

מה פשר הביטוי 'רובה' קשת?

רש"י פירש - יורה חצים בקשת. אך לפי זה ההגיה קשה, כי
היה ראוי לנקוט רֹבֶה קִשֶׁת, ואילו 'קִשֶׁת' משמע בעל הקשת
(רא"ם). או מי שיוצר קשתות (רמב"ן).

בת"י מתבאר הדבר:

וְהָוָה מִימְרָא דִּי בְּסַעְדִּיהָ דְּטַלְיָא וְדָבָא וַיְתִיב בְּמִדְבָּרָא,
וְהָוָה לְיִיף דְּבִי קִשֶׁתָּא.

[והיה דבר ה' בעזרת הנער, וגדל וישב במדבר, והיה
מלמד המורים בקשת].

ת"י מתרגם שהיה מלמד את המורים בקשת, ונראה שהוא
מפרש את "רֹבֶה" מלשון רב ומלמד, כדרך שפירשו במדרש
(בר"ר נג, טו): "רבה על כל המורים בקשת".

פירוש נוסף מובא בבעלי התוס' כאן⁵² שרובה מלשון "רביא",

הזכיר את המעשים הרעים שעשה עד כה. וצ"ע.

50. ראה חזקוני ועוד, וכן במפרשי רש"י, רא"ם וגור אריה.

51. לשון תנחומא (ריש פר' כי תצא): "כל מאן דנסיב יפת תואר נפיק מינייהו בן סורר ומורה". וכן מובא בסנהדרין קז:.

52. חזקוני ודעת זקנים.

53. ושמעתי מאאמור"ר שליט"א שיתכן שכולהו איתנהו ביה, וכל אחד מהפירושים אמור על שלב אחר ב'מהלך' שהיה אצל ישמעאל. שמתחילה היה 'תינוק תופש בקשת' (כפירוש הריטב"א), שכך הוא טבעו שמקטנותו היה אוזח בקשת. ולאחמ"כ כשגדל היה 'נער יורה חצים', (כפירוש בעלי התוס'). וכשגדל עוד יותר היה 'מלמד את המורים בקשת' (כדאיתא בת"י).

בזה מיושב גם מדוע נכתב בפסוק לשון 'ויבן' ולא לשון 'ויעש' היות ואברהם הקים מחדש מזבח ישן.

וַיִּקַּח אֶת הַמֶּאֱכָלֶת לְשַׁחַט אֶת בְּנוֹ ♦ בקשת יצחק 'קשור אותי יפה' כדי שלא יתחלל כבודו של אבא

(כב, י) וַיִּשְׁלַח אֲבִרְהָם אֶת יָדוֹ וַיִּקַּח אֶת הַמֶּאֱכָלֶת
לְשַׁחַט אֶת בְּנוֹ:

ת"י על פסוק זה מביא תאור על שאירע בעת שבא אברהם
לקחת את המאכלת:

וְאוֹשִׁיט אֲבִרְהָם יָת יְדִיהָ וְנָסִיב יָת סְפִינָא לְמִיכָס יָת בְּרִיהָ.
עָנִי וְאָמַר יִצְחָק לְאֲבִיו יָתִי יֹאזֵת דְּלֹא אֲפָרְכִס מִן
צַעֲדָא דְנַפְשִׁי וְנִדְחִי לְגֻזְבָּא דְחַבְלָא וְיִשְׁתַּכַּח פְּסוּלָא
בְּקִרְבְּנִי. עֵינָיו דְּאֲבִרְהָם מְסַתְּפָלִן בְּעֵינָיו דְּיִצְחָק וְעֵינָיו
דְּיִצְחָק מְסַתְּפָלִן לְמִלְאכֵי מְדוּמָא, יִצְחָק הָוָה חֲמִי יִתְהוּם
וְאֲבִרְהָם לֹא חֲמִי יִתְהוּם. עָנִי מִלְאכֵי מְדוּמָא אֵיתוֹן חֲמוֹן
בְּדִין יַחֲידָאִין דְּאֵית בְּעֻלְמָא, חַד נָכֵס וְחַד מִתְנַכֵּס, דְּנָכֵס
לֹא מַעֲכִיב וְדְמִתְנַכֵּס פְּשִׁיט צוֹוָרָה:

[והושיט אברהם את ידו, ולקח את המאכלת לשחוט את
בנו, ענה ואמר יצחק לאביו, קשור אותי יפה, שלא אפרכס
מצעד נפשי ואדחה לבור חבלה, ויימצא פסול בקרבני.
עיניו של אברהם מסתכלות בעיניו של יצחק, ועיניו של
יצחק מסתכלות למלאכי מדום, יצחק היה רואה אותם
ואברהם לא היה רואה אותם, ענו מלאכי מדום בואו
וראו כאלו יחידים שיש בעולם, אחד שוחט ואחד נשחט,
השוחט לא מעכב והנשחט פושט צווארו]

מבואר בת"י שלמרות שיצחק כבר היה עקוד - קשור
וכנאמר (בפסוק ט): 'ויעקוד את יצחק בנו' ביקש יצחק מאביו
שיקשרהו יפה כדי שלא יפרכס מצער השחיטה ואברהם
יתבלבל מזה (תוספת של התרגום ירושלמי) ויפגום בשחיטה ואז
יפול יצחק לשאול כי ימצא פסול בקרבנו של אברהם.

וכך הוא הלשון בפרקי דר"א (פל"א): "אמר יצחק לאברהם
אביו אבי קשרני... ונמצאתי מחלל כיבוד אב". וביאר הרד"ל
שם שאף זה כוונת התרגום כאן שיצחק פחד שאם יפסל
הקרבן יפול לשאול מחמת חילול כבודו של אברהם שמחמתו

נמצא פסול בקרבנו.

ראה מה שהרחבנו בנושא זה בגיליון פרשת שמיני, בגודל
זכותו של יצחק המכונה 'הישר', ובטעם שדווקא זכותו
עומדת לכפר על חטא העגל וחטא מכירת יוסף.

וַיָּשָׁב אֲבִרְהָם אֶל נְעָרָיו ♦ עיסוקו של יצחק תיכף אחר העקידה

(כב, יט) וַיָּשָׁב אֲבִרְהָם אֶל נְעָרָיו וַיִּקְמוּ וַיֵּלְכוּ יַחְדָּו
אֶל בְּאֵר שֶׁבַע וַיָּשָׁב אֲבִרְהָם בְּבֵאֵר שֶׁבַע.

יש לדקדק במה שכתוב 'וישב אברהם אל נערי', ויצחק
היכן היה?

בת"י מתבאר הדבר:

וְדִבְרוּ מִלְאכֵי מְדוּמָא יָת יִצְחָק, וְאוֹבְלוּהוּ לְבֵי מְדֻרְשָׁא
דְּשֵׁם רַבָּא וְהוּוּה תַּמָּן תַּלְתָּ שְׁנִין. וְבַהּוּוּא יוֹמָא תַב
אֲבִרְהָם לָוֶת עוֹלְמוֹי, וְקָמוּ וְאָזְלוּ בְּחֻדָּא לְבִידָא דְשֶׁבַע,
וַיֵּתִיב אֲבִרְהָם בְּבִידָא דְשֶׁבַע.

[ולקחו מלאכי מדום את יצחק, והובילוהו לבית מדרשו
של שם הגדול והיה שם שלש שנים. ובהווא יומא תב
אברהם אל נערי, וקמו והלכו כאחד לבאר שבע, וישב
אברהם בבאר שבע].

בת"י מבואר שמיד אחר העקדה הלך יצחק ללמוד שלש
שנים בבית מדרשו של שם. וכיו"ב מובא במדרש (בר"ר נז,א):

וַיִּצְחָק הֵיכָן הוּא, רַבִּי בְרַכְיָה בְּשֵׁם רַבִּנּוּן דְּתַמָּן, שְׁלַחוּ
אֶצְלָא שֵׁם לְלִמּוּד מִמֶּנּוּ תוֹרָה.

וידוע מ"ש במדרש שאברהם לא גילה לשרה שהולך
לעקידה, אלא ביקש את רשותה ליטול את יצחק ללמדו
תורה⁵⁴, ועתה נתקיימו הדברים. ועל כל פנים, עתה שב
אברהם לבדו⁵⁵.

54. לשון אוה"ח הקדוש (לעיל פס' ב): "וכן אמרו ז"ל כי כל אותו הלילה היה אברהם מפייס לשרה להסכים עמו שיוליכנו ללמדו תורה עד אור הבוקר".

55. אך האב"ע ורד"ק כתבו שבודאי יצחק שב עמו, והכתוב זכר רק את אברהם שהוא עיקר.

וַיִּגְדַּל לְאַבְרָהָם לְאִמּוֹר הִנֵּה יִלְדָּה מִלְכָּה גַם הוּא • הקשר בין העקידה ללידת בני נחור

(כב,כ) וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיִּגְדַּל לְאַבְרָהָם
לְאִמּוֹר הִנֵּה יִלְדָּה מִלְכָּה גַם הוּא בָּנִים לְנַחֲוֹר אַחִידָּה.

ממה שנאמר בראש הפסוק 'ויהי אחרי הדברים האלה' - משמע שהדבר הבא קשור ל"דברים האלה", כלומר לפרשת העקידה, וצריך להבין מה השייכות? עוד צ"ב לשון הכתוב: 'הנה ילדה מלכה גם היא' למה הוסיף לומר "גם היא" ולא כתב סתם, הנה ילדה מלכה לנחור?

בת"י מתבאר הדבר:

וַתֵּנִיָּא לְאַבְרָהָם לְמִימַר, הָא יִלְדֵּת מִלְכָּה, אוֹף הִיא
אֶתְרוּחָת בְּזֻכּוֹת דְּאַחֶתָּה, לְמִילֵּד בְּנִין לְנַחֲוֹר אַחִידָּה.

[ויוגד לאברהם לאמר, הנה ילדה מלכה, אף היא נפקדה
בזכות אחותה (שרה), לילד בנים לנחור אחידָּה].

מדברי ת"י מתבאר ש'גם היא' מתקשר לשרה, כלומר שמלכה, אחות שרה, ילדה בעקבותיה⁵⁶.

יש להסתפק האם כוונתו לומר שנפקדה בזכות שרה - ע"ד שאמרו חז"ל (בר"ר נגח) שכשנפקדה שרה, הרבה עקרות נפקדו עמה. וא"כ אין זה שייך לעקידה. או שנפקדה בזכות שרה שילדה את יצחק שנעקד על גבי המזבח וכמבואר בילקוט שמעוני (במדבר רמז תשסו):

מלכה ושרה היו אחיות, שנאמר (לעיל יא,כט): 'ויקח
אברם ונחור להם נשים', ושתייהן היו עקרות, וכיון
שנעקד יצחק על גבי המזבח, אמר הקדוש ברוך
הוא לאברהם 'והתברכו בזרעך כל גוי הארץ', היה
אברהם מהרהר ואומר, אחרים מתברכין בזכותי
ומלכה קרובתי אחות אשתי לא היתה צריכה להפקד?
מיד ילדה מלכה גם היא.

בילקו"ש מתבאר כי מלכה נפקדה אחר העקדה ובגללה, ולזה נאמר: 'אחר הדברים האלה' נפקדה מלכה 'גם היא', בזכות מעשה העקדה⁵⁷.

56. ע"ד שאמרו חז"ל (בר"ר נגח) שכשנפקדה שרה, הרבה עקרות נפקדו עמה.
57. אבל ראה במדרש שכל טוב כאן, שכתב כי מלכה נפקדה יחד עם שרה.

וְאֵת קִמּוֹאֵל אָבִי אָרָם • קמואל השורש של כל הרמאי

(כב,כא) אֵת עוֹץ בְּכֻרֹו וְאֵת בּוֹז אָחִיו וְאֵת קִמּוֹאֵל
אָבִי אָרָם.

מי הוא קמואל?

במדרש נאמר שקמואל הוא לבן (בר"ר נזד): "ר' יהושע בן לוי אמר, הוא לבן הוא קמואל, ולמה נקרא שמו קמואל, שקם כנגד אומתו של אל". וצ"ב הלא לבן היה בן בתואל אחי רבקה ולא היה בנו של נחור, אלא נכדו. וכאן הלא הפסוק מדבר על בני נחור אשר נולדו לו ממלכה?

גם בת"י ישנה משמעות כמדרש:

יֵת עוֹץ בְּכֻרִיָּה וְיֵת בּוֹז אָחִיו, וְיֵת קִמּוֹאֵל רַב קְסוּמִיָּא
דְּאֶרְמִיָּא.

[את עוץ בכורו ואת בוז אחיו, ואת קמואל גדול הקוסמים
של ארם].

מדברי ת"י נראה שקמואל הוא בלעם, שבלעם הוא היה ראש הקוסמים ומקומו הוא ארם וכשיטת ת"י בכמה מקומות שבלעם הוא לבן ומקומו הוא 'פדן ארם' - וכדוגמת מה שכתב בפרשת בלק (במדבר כב, ה) "וישלח שלוחים אל לבן הארמי הוא בלעם, שרצה לבלוע את עם בית ישראל. 'בן בעור' - שנשתטה מרוב חכמתו ולא רחם על ישראל זרע בני בנותיו. ומקום מושבו בפדן היא פתור - על שמו פותר חלומות".

וכן מובא בשכל טוב:

ואת קמואל, שקם על אומתו של אל, וזה בלעם.

וצ"ב כנ"ל הכיצד יתכן שקמואל הוא לבן הלא לבן היה בן בתואל אחי רבקה ולא היה בנו של נחור אלא נכדו. וצ"ל לדעת ת"י שקמואל האמור כאן אינו בלעם ואינו לבן, אלא כמו שכתב חומש 'הכתב והקבלה', שקמואל הוא השרש פורה ראש ולענה ממנו צמחו לבן ובלעם, (ולת"י לבן שהוא בלעם) וזהו "אבי ארם", (כלשון המדרש הנ"ל) - 'אבי הרמאי'. וראה במהרי"ל דיסקין (מכתב יד) שקמואל היה רשע והוא גידל ולימד את ארם רמאות.

